

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Шоріс Дар'я Миколаївна

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ БАТЬКІВ
І ДІТЕЙ В БАГАТОДІТНІЙ СІМ'Ї**

231 Соціальна робота

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою «Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
*кандидат педагогічних наук
Гончар Інна Григорівна*

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ.....	8
1.1. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи.....	8
1.2. Особливості взаємодії та взаєморозуміння у багатодітній сім'ї.....	20
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ В БАГАТОДІТНІЙ СІМ'Ї.....	41
2.1. Дослідження взаємостосунків батьків і дітей в багатодітній сім'ї.....	41
2.2. Практичні аспекти розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї.....	61
Висновки до другого розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	91

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Останніми роками зріс інтерес до проблем сім'ї з боку фахівців різних сфер наукового знання. Нові соціально-економічні умови, зміна ідеологічних орієнтирів, або їх повна відсутність, і як наслідок знову виникають труднощі, з якими зустрічаються сучасні батьки. Підвищений інтерес до питань сімейного виховання маємо і в нашій країні. Сім'я на сучасному етапі є сферою полідисциплінарного дослідження. Інтерес до неї пов'язаний з тією роллю, яку вона відіграє в процесі формування і розвитку особистості, а тому сьогодення і майбутнього суспільства в цілому.

Володіючи стійкістю і навіть деякою ригідністю, сім'я, власне, дуже тонко реагує на соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в суспільстві, через зміни в системі сімейних відносин. Збільшення числа проблемних сімей під час перехідних, кризових періодів суспільного розвитку ілюструє цю залежність. У світлі сказаного в багатьох нормативно-правових документах (Конституція України, закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про попередження насильства в сім'ї», Сімейний кодекс України тощо), які регламентують функціонування інституту батьківства в Україні, наголошено на необхідності виявлення й активного використання на практиці виховного потенціалу сучасної української сім'ї, підвищення ролі батьків у формуванні особистості дитини як гідного члена суспільства, забезпечення підготовки молоді до майбутнього сімейного життя, сумлінного виконання своїх батьківських обов'язків.

Одне з центральних місць серед проблем, які зачіпають сторони діяльності й становлення особистості, в соціально-психологічних науках відводиться питанням взаємодії людини з навколишньою соціальною дійсністю. Взаємодіючи зі світом і людьми, особистість актуалізує наявний у неї внутрішній потенціал, збагачує його в структурному, змістовному, ціннісному та смисловому планах. У зв'язку з цим зростає необхідність

вивчення і врахування закономірностей міжособистісної взаємодії в різних сферах життєдіяльності людини.

Особливо актуальним питання взаємодії постає для багатодітних сімей. Адже вони мають широке коло контактів й виникає необхідність організації взаємодії на різних рівнях.

На сьогодні накопичено значний емпіричний матеріал з проблем шлюбно-сімейного та батьківсько-дитячого взаєморозуміння. Вітчизняні та зарубіжні дослідники наголошують на важливості вивчення проблем та розвитку сім'ї як цілісного системного феномену (Ананьєв Б., Максименко С. та ін.). Пропонується розглядати сімейну взаємодію як таку, що розвивається у трьох підсистемах (система подружніх стосунків, дитячо-батьківських відносин та сиблінгової взаємодії). Головний акцент при цьому, як правило, робиться на дитячо-батьківських взаєминах. Зокрема, їх досліджували Берн Е., Боулбі Д., Буленко Т., Васютинський В., Гордєєва Н., Гошовська Д., Кісарчук З., Пенькова О., Семченко В., Титаренко В., Фрейд З. та ін.

Ефективні методи виховання дитини у сім'ї досліджували: Бергер П., Віннікотт Д., Ічанська О. та ін. Дослідники підкреслюють важливість потреби дитини в близьких емоційних відносинах з батьками (Варга А., Захаров О., Сметаняк В., Фромм Е., Хорні К. та ін.) та необхідність управління поведінкою дитини без насильства над особистістю (Дідук І., Петрочко Ж. та ін.). Проблема формування основ особистісного розвитку дітей різного віку вивчалася у наукових працях ряду психологів: Бєха І., Божович Л., Боришевського М., Коновальчук І., Максимова Н. та багатьох інших вчених.

Проте, попри значний досвід системного дослідження феномену сім'ї, зокрема багатодітної, проблема взаєморозуміння, стосунків батьків та дітей не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі. Актуальним є питання практичних форм і методів надання підтримки багатодітним сім'ям щодо формування здорової психологічної атмосфери, проведення просвітницької і психокорекційної роботи з батьками з метою гармонізації їх стосунків, що

зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Соціальна робота з розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї»**.

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати й впровадити модель та програму розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї.

Для досягнення поставленої мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Уточнити зміст базових понять «багатодітна сім'я», «взаєморозуміння» й розкрити суть та основні напрями професійної діяльності соціальних працівників з багатодітними сім'ями.

2. Виокремити й схарактеризувати основні компоненти взаєморозуміння.

3. Дослідити особливості взаєностосунків та взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітних сім'ях.

4. Розробити й експериментально перевірити модель та програму розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї.

Об'єкт дослідження – професійна діяльність соціальних працівників.

Предмет дослідження – розвиток взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї.

Методи дослідження. З метою розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс методів дослідження: *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння, зіставлення, узагальнення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної наукової літератури з метою визначення понятійно-категоріального апарату дослідження розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї; *емпіричні* – анкетування, спостереження, опитування з метою виявлення особливостей взаєностосунків батьків і дітей в багатодітній сім'ї; експеримент (констатувальний, формувальний) з метою перевірки ефективності програми розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження доповнюють та розширюють уявлення про багатодітні сім'ї, формування та розвиток взаєморозуміння і його вплив на особистість дитини. Результати дослідження

також корисні як теоретичне підґрунтя для розробки принципів організації та змісту соціально-психологічної допомоги багатодітним сім'ям у питаннях гармонізації стосунків, забезпечення сприятливих умов для розвитку особистості дитини в сім'ї.

Практичне значення результатів дослідження визначається доцільністю й можливістю використання комплексу підібраних методів соціально-психологічної діагностики взаєморозуміння та взаємостосунків батьків і дітей; розробленої моделі та програми розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї у професійній діяльності соціального працівника.

Експериментальна база дослідження: Опорний навчальний заклад – Савранський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Савранського району Одеської області.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 18 квітня 2019 р.), ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні аспекти» (Умань, 29 квітня 2020 р.), Регіональному науково-практичному семінарі «Інноваційний менеджмент в управлінні персоналом» (Умань, 8 жовтня 2020 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 15 жовтня 2020 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 22 квітня 2021 р.).

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків (104 найменування).

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-експериментального дослідження засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави для таких висновків:

1. Уточнено зміст базового поняття «багатодітна сім'я», яке у своєму дослідженні ми розглядаємо як малу соціальну групу, яка складається з чоловіка та жінки, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей віком до 18 років, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує, й здійснюють свою життєдіяльність на основі ведення спільного побуту та взаємної відповідальності.

Водночас поняття «взаєморозуміння» ми визначаємо як соціально-психологічний феномен, сутність якого проявляється в узгодженні індивідуального осмислення предмета спілкування і взаємоприйнятної двосторонньої оцінки, прийнятті цілей, мотивів і установок партнерів по взаємодії.

Розкрито суть соціальної роботи з багатодітною сім'єю, як систему взаємодії соціальних органів, суспільства та сім'ї, спрямовану на поліпшення умов життєдіяльності, реалізацію прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, допомогу у здійсненні виховної, рекреативної комунікативної та інших функцій сім'ї.

Основними напрямками соціальної роботи з багатодітною сім'єю є: екстрені дії, спрямовані на виживання родини; діяльність, спрямована на підтримку та стабілізацію сімейних стосунків; допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання; реабілітаційна робота з сім'єю; соціальне обслуговування багатодітних сімей (надання конкретної психологічної, юридичної допомоги, консультування, соціальні послуги).

1. Виокремлено та схарактеризовано основні компоненти взаєморозуміння: *когнітивно-комунікативний* (уявлення про сімейну взаємодію, сімейні цінності, сімейну комунікацію, позитивне прийняття цих

феноменів. Показником розвитку взаєморозуміння на цьому рівні є сформованість системи знань про взаємодію і комунікації в сім'ї); *емоційний* (емоційні переживання ситуації взаємодії. Показниками розвитку взаєморозуміння на цьому рівні є адекватність самооцінки, емоційний контакт, сімейна згуртованість, прихильність, процеси переживання особистісної причетності та відповідальності); *поведінковий* (життєва позиція та стратегія поведінки в сім'ї. Показниками розвитку взаєморозуміння в цьому блоці є активність індивіда щодо свого вибору в різних сімейних ситуаціях, вміння конструктивно діяти, приймати безконфліктні рішення).

2. Досліджено особливості взаєностосунків та взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітних сім'ях. Ступінь прояву взаєморозуміння між батьками й дітьми у досліджуваних багатодітних сім'ях знаходиться на достатньому рівні. Однак було помічено негативні прояви, зокрема: підвищений рівень суперництва серед дітей; значна частина підлітків відчуває вороже чи суперечливе ставлення батька, яке проявляється як сила та авторитаризм; досліджувані багатодітні сім'ї схильні до використання авторитарного чи індіферентного стилів виховання, підтвердженням чого є високі показники пригнічення волі та надмірне втручання в світ дитини; високий рівень контролю та тривожності за дитину, що говорить про прагнення вберегти дитину від помилок та негативного досвіду. Водночас маємо середні показники за шкалами задоволення стосунками та прийняття, що є свідченням позитивних взаєностосунків у сім'ї. Нижче середнього рівня спостерігаємо за шкалами близькість, співпраця, тому можемо говорити про необхідність покращення, налагодження гармонійності у взаєностосунках.

3. Розроблено та експериментально перевірено модель та програму розвитку взаєморозуміння батьків і дітей в багатодітній сім'ї. В якості моделі розвитку взаєморозуміння між батьками і дітьми в багатодітних сім'ях ми розглядаємо динамічну систему, яка наочно і лаконічно описує критерії, показники та етапи цього процесу. Відповідно до когнітивно-комунікативного, емоційного та поведінкового критеріїв виділяються блоки,

які відповідають рівням процесу розвитку взаєморозуміння: *перший рівень* передбачає вплив на когнітивні компоненти і взаємопов'язані з ними комунікативні реакції та вміння; *другий рівень* розвитку взаєморозуміння передбачає вплив на емоційний блок; *третій рівень* передбачає здійснення впливу на поведінкові реакції.

Актуалізація сімейних цінностей і форм прояву особистісного «Я» досягається шляхом організації системи вправ в кожному блоці розвиваючої програми. Реалізація моделі і відповідної програми здійснюється на основі принципів: *поступовості* (послідовний перехід від одного етапу до іншого), *систематичності* (тривалий систематичний вплив), *активності* (інтеграції, внутрішній узгодженості мотиваційної сфери, усунення в ній суперечностей, а також перевірки можливості та доцільності сформованих життєвих цілей). В основі програми лежить використання соціально-психологічного тренінгу, а також методів моделювання, рольових і ділових ігор.

Аналіз результатів формувального експерименту дає змогу говорити про позитивні зміни в ході реалізації моделі та програми. В групі учасників були помічені: зміни в бік посилення в показниках сімейної адаптації, згоди між батьком і дитиною, співпраці, задоволення відносинами між батьками і дітьми, оптимального емоційного контакту і сімейної згуртованості; зміни в бік зниження в показниках зайвої концентрації на дитині й зайвої емоційної дистанції; найбільш яскраві зміни в показниках зниження суперництва, підвищення рівня послідовності батьків, прихильності до братів і сестер, прийняття дитини батьками; низька динаміка в показниках: автономності – контролю.

Проведене дослідження не дає вичерпної відповіді на всі питання складної природи взаєморозуміння в багатодітних сім'ях. Подальші напрями науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні взаємозв'язку і механізмів взаємовпливу гармонійних стосунків батьків та інших чинників розвитку дитячої особистості. Необхідною є подальша розробка та впровадження філософських, просвітницьких та психологічних технологій розвитку

взаєморозуміння, сімейних стосунків, сприяння особистісному розвитку дитини.